

Мр Горан БЕХМЕН*

ИДЕОЛОШКИ АСПЕКТИ АРЕНГИ, ЗАКЛЕТВИ И САНКЦИЈА У СРЕДЊОВЈЕКОВНИМ БОСАНСКИМ ИСПРАВАМА

ИЗВОД: Аренге, заклетве и санкције у средњовјековним исправама представљају, не само формалне дијелове исправа, већ својом теолошком интонацијом рефлектирају хришћански идеолошки концепт европског средњовјековног друштва. Аренге, које се у исправама босанског средњовјековља јављају од крунисања Твртка I Котроманића свједоче о прихватању идеологије владара – властодршца, чија власт долази од самога Христа и којем легитимитет даје само божанска власт. Аренге босанских краљева су писане под веома јаким утицајем рашких повеља и, као у случају Твртка I Котроманића, кореспондирају са црпљењем ауторитета из фамилијарне повезаности са Немањићима. Заклетве у исправама, како владајуће династије Котроманића, тако и осталих крупних великашких породица (Косача, Павловића, Хрватинића) спомињу Свето јеванђеље, часни крст Христов, еванђелисте и апостоле, док је у санкцијама заступљена поена спиритуалис уз пријетњу проклетством у духу хришћанског теолошког концепта.

КЉУЧНЕ РИЈЕЧИ: *аренга, заклетва, санкција, средњи вијек, исправа, Твртко I Котроманић, Босна*

1. Аренге у краљевским и властеоским исправама

Аренге у средњовјековним исправама одржавају идеолошке пре-доцбе владара, његово схватање поријекла власти и њене легитимности. Изнимком није била ни средњовјековна босанска држава, у којој су се аренге у владарским исправама појавиле тек након крунисања кра-

* Аутор је службеник амбасаде БиХ у Вашингтону, САД.

ља Твртка I и преузимања источног, рашког формулара. Мада је, након коришћења нове дипломатичке форме, поново враћан стари формулар, аренга је у босанским владарским повељама остала све до пропасти босанског средњовјековног краљевства¹. Прва босанска повеља у којој се користи аренга је повеља Твртка I Котроманића, издата 10. априла 1378. године. У њој се истиче да је добро давати част Христу, створитељу свега и који се смилувао на човјечији род дајући му разум да влада, те даље наводи своју улогу: „Такожде и мене својему рабу за милост својега божства дарова процисти ми отрасли благосаднији в’ роде мојем’, и сподоби ме (Христ) сугубим винцем’, јако обоја владич’ ствија исправлати ми, пр’веје от ис’пр’ ва в’ богодарован’неи нам’ земли Босни, по том же госпуду мојему Богу сподобл’шу ме наслидовати престол’ моих’ прародител’, госпуде ср’б’ске, занје бо ти биху моји природителије в’ земл’ним цар’стви цар’стви цар’ствоваше, и на небесное цар’ство приселили се: мене же видешу земњу природител’ моих’ по них’ оставл’шу и не имушу својего пастира, и идох’ в ср’б’скују земљу желаје и хоте укрипити престол’ родител моих’ и тамо ш’д’шу ми винчан б’их Богорм’ дарованим ми винцем’ на краљево’ство природител’ моих’ јако б’ити ми о Христе Исусе благовирному и Богом’ постављен’ Стефану, краљу Ср’бљем’ И Босни и Поморијо и западним’ странама’.“²

Послије Твртковог крунисања у Босну се не доноси само нови формулар већ и нова владарска идеологија. Тако и краљ Твртко I у раније наведеној повељи Дубровчанима из 1378. године наступа као владар – самодржац, што се види и по титулацији, као и по стилу писања повеље³. Власт самодршца долази од самог Христа, он је самосталан у владању на својој територији, и никаква друга, земаљска власт, осим Божије, не даје му легитимитет.⁴ Аренга ове повеље је идентична аренги повеље цара Душана, коју је издао у Прилепу 1348. године, ћелије Св. Саве у Кареји⁵, те је вјероватно да је исти формулар или аренга служила као подлога за обје повеље⁶. У византској културној сфери, као и у руској царевини, користи се и термин „богоокруњени“.⁷ Тако је

¹ Станоје Станојевић, *Студије о српској дипломатици, Глас српске краљевске академије* ХСII, Други разред 54, Београд 1913, 200.

² Franjo Miklosich, *Monumenta serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii, Wienae* 1858, 186, 187.

³ Dubravko Lovrenović, *Na klizištu povijesti, sveta kruna ugarska i sveta kruna bosanska 1387 – 1463, Synopsis*, Zagreb-Sarajevo, 1997, 157-164.

⁴ Теодор Тарановски, *Историја српског права у немањихој држави. Историја државног права*, Београд, I/1931, 131.

⁵ Franjo Miklosich, 136.

⁶ Станоје Станојевић, 201.

⁷ Dubravko Lovrenović, 628.

Стефан Првовјенчани укомпонован у босански средњовјековни владарски образац хришћанске власти⁸. Краљ Твртко I свој ауторитет црпи из фамилијарне повезаности са Немањићима. Они, његови преци, сада га могу посматрати само из црства небеског док он, краљ Твртко, себе титулише аналогно цару Душану. Док је Душан „Стефан в‘ ХРИСТА Бога благоверни‘ цар‘ Срблием и Грком“, „Срблием и Грком и западним странама“, „Срблијем и поморјо и западне стране“, Твртко је „благовјерни и богом постаљени Стефан краљ Србљем и Босне и Поморју и Западним странама“.⁹ У аренги повеље краља Дабише од 17. јула 1392. године, одаје се хвалоспјев Христу, спаситељу човјечанства, који утврђује власт владара у цијелом свијету, након чега се образлаже Дабишино постављење за краља по милости Божјој.¹⁰ Дабишин помен „брата свето почившега господина краља Стафана Твртка“ у истој повељи указује на култ посвећене личности. Аренга повеље краља Остоје од 15. јануара 1399. године о уступању Дубровчанима села од Курила до Стона, садржи елементе какви се јављају у дубровачким повељама: „О велможна сило пресветого духа, боже славими ва троици ва шд‘ици же руку и сину и сва светом‘дуси, о троице пресвета, слава теби ва то бо крстих‘ се и тобоју прих божаст‘венују благодит сподобал‘шу ме наслидовати присто моих‘ прародител‘, госпoде Србске и босан‘ске.“¹¹

Током дугог периода владања краља Твртка II (1420-1443. године), аренге су већином узимане из рашких повеља¹². Тако је аренга Тврткове повеље од 16. августа 1420. године¹³ скоро идентична аренги повеље цара Душана из 1357. године¹⁴. И аренга Тврткове повеље од 18. августа 1421. године,¹⁵ у којој се спомиње како је Христ избавио краљеве прародитеље и прославио их, идентична је аренги повеље цара Душана од 1333. године, којом поклања Стонски Рат Дубровнику.¹⁶ Тврткови, како каже, свети родитељи и прародитељи су од Христа изабрани „ва вики“, те су прослављени на земљи од Христа, а на небу вијенцима свијетлим са свим светим украшени. Он, краљ Твртко, има свето коријење и постављен је за владара извољењем Божијим и пречисте мајке Божије.¹⁷ И

⁸ Усп. Трановски, I/1931, 130. »Самодржавним господином све своје владавине« прогласио је Стефан Немања сина Стефана Немањића 1196, кад је одлучио да се замонаши, а пријестоље препустио сину. Калић, 1998. 82-83.

⁹ Dubravko Lovrenović, 629.

¹⁰ Franjo Miklosich, 220, 221.

¹¹ Franjo Miklosich, 233.

¹² Станоје Станојевић, 204.

¹³ Franjo Miklosich, 304.

¹⁴ Franjo Miklosich, 160, 161.

¹⁵ Franjo Miklosich, 316, 317.

¹⁶ Franjo Miklosich, 103.

¹⁷ Franjo Miklosich, 316, 317.

повеља краља Стјепана Томаша од 3. септембра 1444. године има сличну аренгу.¹⁸

У хумском повељама аренга се први пут јавља у повељи Радића Санковића, 25. августа 1399. године, исте године кад се јавља у дубровачким повељама.¹⁹ Аренга у овој Санковићевој повељи је кратка и има форму молитве славном Богу, Светој тројници. Аренга у хумским повељама је најчешћа у исправама Радослава Павловића. Аренга Радославове повеље је кратка: „Славни боже, цару небесни, кои окр'мљујеш и правиш' својијем' божаством' васеленуију.“²⁰ Такву аренгу Радослав понавља и у повељи од 7. априла 1423. године.²¹ Већ у повељи из 1432. године, којом Радослав уговара мир са Дубровником, аренга је под очигледним утицајем дубровачких формулара, барем што се тиче њеног првог дијела: „О велможна сило пресеветааго духа, боже слани ва троиц', ва от'ци же реку и сину светому духу, пресеветаа троице неразд'лимаа, слава теби, иже ва име твое все вр' шимо, и тобојо уздржимо“, а аренга садржи и предоцбу Исуса - пастира којег је Бог послао да људе избави из гријеха и које је послите ускрснуо, те“... кад хте узити на небеса, да седе здеснуију от'ца бога, божствен'ном' рече апустолом': мир' дајо вам', мир' остављам' вам'.²² Аренга оправдава склапање мира са Дубровником не само старом љубављу и пријатељством, те заклетвама и актима датим Дубровнику од њега и припадника његове фамилије, већ и тиме што нема ничег угоднијег, нити Богу нити људима, од мира и љубави са сваким човјеком, а посебно са старим добрим пријатељима. Радослав се позива и на традицију и право, али и на оно што је Богу мило. Цитирање Светог писма, као што је то случај у овој аренги, среће се, иначе, углавном у рашким повељама.²³ Таква аренга је кориштена и у мировном уговору између херцега Стјепана и Дубровника од 10. априла 1454. године.²⁴

Аренге Твртка I најчешће изражавају неку моралну сентенцију побожних ријечи и изрека Светог писма. Њима се, заправо, посебним, узвишеним стилем оправдава стање које повеља треба да произведе или заштити. Позадина је теолошка, истичу се Божији наум и Божија мудрост и милосрђе, Божије стварање земље и људи, силазак Бога на земљу и његова мисоја, подложност овоземаљског краљевства небеском. Бог награђује вјернике своје, па тако и краљ треба награђивати оне

¹⁸ Franjo Miklosich, 427.

¹⁹ Станоје Станојевић, 205; Franjo Miklosich, 248.

²⁰ Franjo Miklosich, 311-313.

²¹ Franjo Miklosich 322

²² Franjo Miklosich, 366

²³ Станоје Станојевић, 208

²⁴ Franjo Miklosich, 465, 466.

који му служе вјерно. Аренга оправдава, даје моралну заштиту ономе што владар чини.²⁵ У краљевским латинским повељама, након Твртка I, аренгу можемо наћи у повељама краља Дабише (нпр. Повеља од 25. априла 1392)²⁶ и Остоје (повеља од 15. јуна 1402. године).²⁷

2. Заклетве и санкције

Заклетве у босанским, како краљевским, тако и у властелинским исправама имају изразито теолошки карактер. Краљ Твртко I се 1378. године приликом потврђивања повеља пријашњих банова Дубровчанима, заклиње на Свето еванђеље и пред “ч’стним кр’стом христовим”²⁸. Када Твртко Твртковић 1420. године потврђује Сандаљево уступање Дубровчанима пола жупе конаваоске с градом Соколом, заједно са свједоцима се заклиње на Свето јеванђеље и часни крст Христов.²⁹ Такве заклетве су користили и остали босански краљеви, као нпр. Стјепан Томашевић у повељи Дубровчанима из 1461. године.³⁰

И санкције у босанским средњовјековним исправама, како банским, тако и краљевским и властелинским, показују да је била кориштена углавном поена спиритуалис. Тако у повељи бана Стјепана II Котроманића великом кнезу Гргуру Стипанићу-Хрватинићу, насталој послвије 1324. године, стоји санкција: „А тако ће се и наше записаније притворити, али би наш’ послидни или би иноплеменик’, да е проклет и оцем’ и сино(м) и светим’ духо(м)’ и дум’ надесет (,) апостола(ма) и Д...из’бр’ним и д(а)е Јуди Скариоц(к)омо труг’ и д(а) причест’н кр’ви Бож(и)ои и да е про (кле)’ всим ,твором’ небеским”³¹. И његов наслједник на банском трону, Тврко I Котроманић’, у повељи из 1353. године, којом заједно са братом Вуком задаје вјеру кнезу Влатку Вукославићу, наводи санкцију: “А тако ће то порећи а или претворити, да е проклет’, от(,) цем’ и с(и)ном’ и д(у)хом с(ве)тим и мат(е)рију б(о)жиоми четир’ми ев(а)ђелисти думандесате ап(у)с(то)лома и седм и седм’десет’ и седм’десет’ и седми из’браними и в’семи Б(о)гу

²⁵ Milko Brković, *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža*, Zurak – Mostar 1998, 218.

²⁶ Архив ХАЗУ у Загребу, Луциус XX-12, св. VII, фол. 121-123, према Брковић, 1998, 218.

²⁷ Ferdo Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV stoljeća*, Starine, XXXIX, Zagreb 1938, 188, 189.

²⁸ Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, књига I/1, Београд – Сремски Карловци 1929, 81.

²⁹ Љубомир Стојановић, 1929, 504.

³⁰ Љубомир Стојановић, *Старе српске повеље и писма*, Српска краљевска Академија, Београд – Сремски Карловци 1934, 164

³¹ Marko Vego, *Zbornik srednjovjekovnih natpisa Bosne i Hercegovine*, Izdanje Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1982, 140-141.

угоднив'шими у си вијек' у гредушти и да е прич'стник Јуди Скариотскому кои преда с(и)на б(о)жиа на распетие за Ј.Среб'нијех пјенеци. И кои излиха упијаша: проп'ни, пропни, пропни, кр'в' на нем и на чедих'ега.³²

Поену спиритуалис користе и краљевске повеље, па се тако и у повељи краља Стјепана Томаша, којом дарује синовима војводе Иваниша Драгишића град Кључ 1446. године наводи: „А тако ће порећи се више писано нас или наше послидни или иноплеменик да е проклет богом отцем и сином и светим духом и светом бого натер блаженом дивом Мариом и 4ми евангелисти 12 апостоли и 70 изабраних и всими светими, одвика богу угодившими.“³³

У санкцијама повеља се често спомиње Јуда Искариотски као симболична фигура издајника, универзална у амбијенту хришћанског средњовјековља. Још у дјелу „*Navigatio Sancti Brandani*“, посвећеном пловидби ирског свеца Брендана (око 484-577) ка блаженим отцима, спомиње се да Јудина душа једном годишње добија одмор од пакла, те да један дан може да се одмори на острву у Сјеверном мору, како би се охладила од вјечног огња.³⁴ Јудине судбине неће бити поштеђени ни они који прекрше повељу краљице Јелене Грубе Дубровачкој Републици из 1397. године. Тако се сви они који се усуде да „потворе“ краљичину повељу, проклињу Оцем, Сином и Светим духом, Богородицом, анђелима и арханђелима те свим светима, те да се на „великом судишту, дају у руке ђавоље у вјечни пакао, као што је учињено и Јуди Искариотскоме“³⁵

У повељи од 30. маја 1420. Сандаљ Хранић заклиње се на часни крст и 4 еванђелиста и 12 светих апостола, као и на 318 светих отаца.³⁶ Сличан образац користи и Стјепан Вукчић Косача када, у исправи од 10. октобра 1435. године, потврђује Дубровчанима раније записе и Конавле и Виталин, заклињући се: „...“в господа бога вседж'ителиа и в' прјечисту Богородицу и в' прјечисту Богородицу и в' 4 евангелисте и в' 12 светих' Апостол вр'ховниех и ва 318 светиех' отац'иже сут' на Кикију и ва 70 изабраниех' божих' и ва всие свете иже од' виека богу угодивше.“³⁷

У исправама Сандаља Хранића налази се санкција у виду пријетње свима који одредбе исправа прекрше, да ће бити проклети, као и њихови насљедници. Примјер налазимо у Сандаљевој повељи из 1420.

³² Lajos Thallóczy, *Istraživanja o postanku bosanske banovine sa naročitim obzirom na pov-elje kormendskog arkiva*, Glasnik Zemaljskog Muzeja, XVIII, Sarajevo 1906, 409-410.

³³ Franjo Miklosich, 353.

³⁴ Бидерман, 2004, 144-145.

³⁵ Franjo Miklosich, 220.

³⁶ Љубомир Стојановић, 1929, 312.

³⁷ Franjo Miklosich, 383.

године, којом са браћом уступа Дубровчанима пола жупе Конаваоске с градом Соколом. У санкцији те повеље се наводи: „... и да смо проклети и завезани живим⁶ богом⁶ и пречистом⁶ и всеми више писаними свети-ми и да смо отпадници праве вуре и да смо причтени к иоди кои прода сина божиа на распетие и да се навирници назовемо прид⁶ свакога гдна земљнога и в⁶ дон⁶ смр⁶ти и приминутијо нашега и в судни дон⁶ да не имамо помилобанијо преид⁶ лицем⁶ божим⁶.“³⁸ Стјепан Вукчић Косача 1435. године, у исправи којом потврђује Дубровчанима раније записе, Конавле и Витаљину, спомиње пену спиритуалис у виду проклетства „богом⁶ живим отцем⁶ и сином⁶ духом⁶ и всеми светиими“... „и да смо прилични ка иоди скариотцкому“... „и да смо се одрекли бога и ангела милостивога не с⁶мрт и на дан⁶ судни и вере коју верујемо“.³⁹

Када војвода Радосав Павловић 1421. године потврђује Сандаљево уступање пола Конавала и предаје забраву свађе с Дубровчанима, заклинџе се на „светим⁶ евангиелио христову и на часном⁶ крижи гдну и в⁶ 4 евагиелисти и в⁶ 12 светиех⁶ вр⁶ховних⁶ апустола божих⁶ и в⁶ 318 светиех⁶ отац⁶...“⁴⁰

У исправи војводе Радосава Павловића, којом 1420. године потврђује Сандаљево уступање Дубровчанима пола конаваоске жупе, такођер је присутна поена спиритуалис: „...да јест клет и преклет царем⁶ небеснем и свми светми од вика богу угодившими и све клетви и проклетсва да су пала на нем и да је пр⁶честан⁶ к јоди који прода сина божија на распет... и да се неверн⁶ник⁶ назове...“, а у документу из 1427. године, којим Дубровчанима уступа пола Конавала и потврђује привилегије дате од оца, кнеза Павла и војводе Петра, још се спомиње и казна проклетства оцем, сином и духом светим, свим светима као и одрицање од Бога и милостивог анђела на Судњи дан, те од вјере „којо вирујемо“.⁴¹

На Свето еванђеље и часни крст Христов писеже и херцег Хрвоје 1404. године у уговору са Дубровчанима.⁴² Ни он није изузетак од кориштења поене спиритуалис; у Хрвојевом уговору са Дубровчанима из 1404. године, усмјереном против краља Остоје, наводи се духовна казна Божијег проклетства, као и „от пручисте матере божиеи от васих⁶ свети-х“...⁴³

Духовна казна у средњовјековним исправама вјероватно потиче из старих формулара. Њоме су били праћени акти црквених концила,

³⁸ Љубомир Стојановић, 1929, 312, 313.

³⁹ Љубомир Стојановић, 1934, 40, 41.

⁴⁰ Љубомир Стојановић, 1934, 576.

⁴¹ Љубомир Стојановић, 1929, 605, 606.

⁴² Љубомир Стојановић, 1929, 456.

⁴³ Љубомир Стојановић, 1929, 457.

папа и бискупа, те је отуда и нашла пут до свјетовних исправа европског средњовјековља.⁴⁴ У томе није била изузетак ни средњовјековна Босна.

ЗАКЉУЧАК

Аренге у средњовјековним исправама нису тек пука декорација, већ значајан показатељ идеолошких стремљења њених аутора и одраз општеприхваћених преоцби епохе и средине у којој су настајале. У средњовјековним босанским исправама аренга се јавља тек након крунисања краља Твртка I Котроманића, и то под утицајем источног, рашког формулара, те остаје у босанским краљевским исправама све до пропасти босанске средњовјековне државе. Аренга тако постаје индикатор и израз нове владарске идеологије-владара властодршца, те култа посвећене краљевске личности. Осим у краљевским, аренге се јављају и у властелинским исправама, као што је случај са породицом Павловића.

Осим аренги, и заклетве и санкције својом дубоко теолошком интонацијом одржавају амбијент средњовјековља и устаљене преоцбе те епохе. Спомињање свега јеванђеља, часног крста Христовог, еванђелиста и апостола у заклетвама, као и кориштење поене спиритуалис уз пријетњу проклетством цијелим низом ликова из хришћанског вокабулара свједоче о изразито христоцентричном миљеу у којем су исправе настајале и унутар којег је формирана свијест њихових аутора. Сви наведени елементи показују да су припадници елите средњовјековног друштва какви су били, у првом реду, Котроманићи, Павловићи, Косаче, Хрватинићи, легитимитет власти црпили из идеала оноземалског, тј. сакралног, чиме су се идентифицирали као дио европског, хришћанског средњовјековног амбијента.

Mr Goran BEHMEN

IDEOLOGICAL ASPECTS OF ARENGAS, OATHS AND SANCTIONS IN BOSNIAN MEDIEVAL DOCUMENTS

Summary

Arengas, oaths and sanctions in medieval documents present not only formal parts of documents, they also, through its theological intonation, reflect Christian

⁴⁴ Jakob Stipišić, *Pomoćne povijesti znanosti u teoriji praksi*, Školska knjiga, Zagreb 1991, 152.

ideological concept of European medieval society. *Arengas*, which appear in documents of Bosnian Middle Ages since the time of coronation of Tvrtko I Kotromanic, testify about the acceptance of sovereign – potentate, whose authority comes from the Christ himself and who is given the legitimacy only by the divine authority. *Arengas* of the Bosnian kings were written under the strong influence of Raska charters and, as in the case of Tvrtko I Kotromanic, correspond to authority being elicited from the family ties with Nemanjic family. The oaths in the documents, both by the governing dynasty of Kotromanic, and by other major noblemen families (Kosaca, Pavlovic, Hrvatinic) mention Holly Gospel, Honourable Cross of Christ, evangelists and apostles, while sanctions contain *poena spiritualis* with the threat of curse in the spirit of Christian theological concept.

KEY WORDS: *arenga, oath, sanction, Middle Age, Bosna, Tvrtko I Kotromanic*